

1. A TÉMA AKTUALITÁSA ÉS AZ ÉRTEKEZÉS CÉLJA	2
1.1. A téma aktualitása, jelentősége	2
1.2. A kutatás célja	3
2. A KUTATÁS ANYAGA, MÓDSZERE	4
2.1. A kutatás anyaga	4
2.2. A kutatás módszere	4
3. FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK, EREDMÉNYEK	6
3.1. Az EU-kibővülés és jellemzői	6
3.2. A Közös Agrárpolitika fejlődése, kihívások a III. évezred elején, a keleti kibővülés specifikus tényezői	8
3.3. A KAP átvételének lehetséges következményei	12
4. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK	20
5. A TÉMAKÖRHÖZ KAPCSOLÓDÓ LEGFONTOSABB PUBLIKÁCIÓK	22

1. A TÉMA AKTUALITÁSA ÉS AZ ÉRTEKEZÉS CÉLJA

1.1. A téma aktualitása, jelentősége

A csatlakozás kérdésköre vizsgálatának aktualitását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy régióink legfontosabb politikai akaratává vált, a soron következő kormányok mindegyike elkötelezte magát az EU integráció kérdésében.

Az Európai Unió (továbbiakban: EU) és a Közép- és Kelet Európai országok (Central and Eastern European countries, továbbiakban: KKE országok) az európai integráció talán eddigi legizgalmasabb kísérletére készülnek. Azáltal, hogy megpróbáljon a Közép- és Kelet Európában végbemenő, példátlan átmenet folyamatának szilárdabb politikai bázist biztosítani, az EU úgy döntött, hogy a térség országai számára is lehetőséget biztosít a csatlakozásra. Ezen országok számára az Európai Unióhoz való csatlakozás reménye alkotja a társadalmi és gazdasági modernizációs törekvések főbb tételeinek egyikét, ha nem a legfontosabbat.

Bár az EU keleti irányú bővítésének időpontja még széles körű spekuláció alapja csak, mint ahogy az Unióhoz csatlakozó országok sorrendje is, de egyre közelebb kerül mindkét tényező végső rögzítése. A közelmúlt nyilatkozatai megerősítik azt a hipotézist, hogy Magyarország az Európai Unióhoz elsőként csatlakozó országok között lesz majd. Az EU bővítésének korábbi fordulóiban szerzett tapasztalatok alapján az első térségbeli országok várhatóan a III. évezred küszöbén, a XXI. század elején csatlakozhatnak az Unióhoz, újrarajzolva a politikai és gazdasági világtérképet, beteljesítve egy több mint 1100 éves – egyszer már megvalósult, de széthullott – álmot: Nagy Károly immáron demokratikus alapokon újjáteremtett egységes Európáját.

Kétségkívül a keleti kibővülésnek egy sor mélyreható gazdasági hatása lesz majd nemcsak régiókra, de az Unió számára is. A különböző szektorok közül természetesen a mezőgazdaságban is alapvetően érezhető lesz a megváltozott körülmények hatása. Míg az ipari termékek EU és KKE országok közötti kereskedelme nagyjából már liberalizálódott, a kereskedelmi akadályok a mezőgazdaságban továbbra is jelentősek. A csatlakozással – elviekben - a KKE országok mezőgazdasági termékei is részévé válnak az 1993-ben létrehozott Egységes Belső Piacnak (Single European Market, SEM), melyet a 4 szabadság elve jellemez: az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlása. A piaci viszonyok változása azonban annál drámaibb lesz, minél kevésbé változik meg a Közös Agrárpolitika (Common Agricultural Policy, CAP továbbiakban: KAP) a keleti irányú kibővülés előtt.

A keleti irányú bővítés átfogó hatásait mind az Unió, mind a csatlakozásra váró országok mezőgazdaságára, számos tanulmányban elemezték már, beleértve több kvantitatív analízist is. A munkámban egy elméleti megvilágítást alkalmazok, főként az EU Közös Agrárpolitikája változásainak szentelek figyelmet, különös tekintettel annak szerepét vizsgálom a keleti kibővülésre való felkészülési folyamatban.

A dolgozat kiemelten foglalkozik a korábbi – különösen a mediterrán – kibővülések tapasztalataival, a világkereskedelmi liberalizáció KAP-ra és a keleti kibővülésre gyakorolt

hatásaival és többféle megközelítésben áttekinti az agráradaptáció problematikáját mind az EU, mind pedig a KKE országok – elsősorban Magyarország – példáján keresztül.

A Közösség eddigi kibővülései során szerzett tapasztalatok is megerősítik, hogy a csatlakozás különlegesen fontos és bonyolult területe a Közös Agrárpolitika rendszerébe történő beilleszkedés. A Római szerződést megelőző vitákban még a Közös Agrárpolitika létrehozásának lehetősége is megkérdőjeleződött, majd az integráció elkötelezett hívei nyertek csatát az integráció ellenzői felett. A csaták azonban végigkísérték a Közös Agrárpolitika teljes – igen mozgalmas életpályáját. A bemutatásra kerülő fejezetek során a KAP kialakulásából a legújabb reform irányába haladva ismerhetjük meg azt az evolúciós folyamatot, melyet az elmúlt bő 40 év alatt játszott le. A KKE országok mezőgazdaságának bár nem kell ugyanezen utat végigjárni, de a folyamat és főként eredményeinek, hibáinak megismerése a beilleszkedés zökkenőmentesebbé tételéhez elengedhetetlen.

1.2. A kutatás célja

Kutatómunkám célja, hogy mélységében megvizsgáljam a Közös Agrárpolitika keleti kibővülésre és a mezőgazdasági liberalizációra való felkészültségét és az agráradaptáció hatásmechanizmusát ennek fényében. Ennek eléréséhez szükségessé vált a Munkatervben foglaltak konstruktív kezelése, adaptációja a terület állandó frissülése, új történéseinek követése okán. Céljaim között szerepelt:

- A rendelkezésre álló *szakirodalom feldolgozása*. A Közös Agrárpolitika fejlődését és a kibővülés problematikáját elemző-értékelő tevékenység során szeretnék átfogó képet alkotni arról a szervezetről, melyhez hazánk csatlakozni kíván.
- Ennek eléréséhez áttekintem a különböző reformfolyamatokat, főbb eredményeiket és megvizsgálom a makrogazdasági tényezőket, felvázolom a hasonlóságokat a Közép- és Kelet Európai országok – főként Magyarország – tekintetében.
- Feladatomban tekintem a keleti kibővülés és az agrárcsatlakozás kérdését leginkább érintő tényezők részletes elemzését, következtetések megfogalmazását és a jövőt érintő javaslatok felvázolását.
- Dolgozatomban egy konkrét - általam választott logikai modell: a klasszikus csatlakozási modell - alapján végzem el a választott terület elemzését, az információk feldolgozását, annak érdekében, hogy lehetőség nyíljon egy a terület átfogó, új aspektusból történő áttekintésére.

Végül szeretnék olyan általános érvényű következtetéseket és javaslatokat megfogalmazni, melyek – főként a témát mélyebben kutató, továbbá a kibővülés és az agrárcsatlakozás területeivel kormányzati szinten foglalkozó szakemberek számára is hasznosnak bizonyulhat a sikeres agrárcsatlakozás előkészítése kapcsán.

2. A KUTATÁS ANYAGA, MÓDSZERE

2.1. A kutatás anyaga

Két kutatóhelyem, a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karának Agrár- és Regionális Gazdasági Intézete és a Vezető- és Továbbképző Intézete kutatói bázisának és kapcsolatrendszerének segítségével igen sok tanulmány készül az Európai agrárpolitika és agráradaptáció problémakörében.

Ezen kutatásokba bekapcsolódva ismerhettem meg a téma legkorszerűbb elméleteit, a különböző irányzatokat és lehetőségem nyílt a legrangosabb szakmai fórumokon ismertetni kutatási eredményeimet (az Agrárközgazdászok Európai Szövetsége (EAAE), a Nemzetközi Agrárközgazdász Szövetség (IAAE)).

Ezekén felül több, nemzetközi szakértők bevonásával végrehajtott kutatásba kapcsolódhattam be a fenti intézmények keretében (FVM, Phare és FAO források bevonásával).

Igen fontos állomásnak tartom tudományos kutatásaim során, hogy lehetőségem nyílt az elméletek gyakorlati megismerésére és alkalmazására. Erre az Európai Bizottság Magyarországi Képviseletén (Delegation of the European Commission to Hungary) került sor, ahol Hans Beck (korábbi) és Michael Lake (jelenlegi) nagykövet mellett agrárszakértőként megismerkedhettem mind a magyar, mind az Európai Unió gyakorlattal, a csatlakozási folyamat állásával, továbbá vizsgálhattam a problémák elméleti és gyakorlati oldalát is. Munkám 2 és fél éve alatt hatalmas mennyiségű háttéranyag birtokába jutottam és megismerhettem az Európai Bizottsági tisztségviselők „bennfentes” álláspontját is.

Jelenlegi munkahelyemen – a Magyar Államkincstár Központi Pénzügyi és Szerződéskötő Egysége munkatársaként, elmélyíthettem a magyar támogatási gyakorlatról és az EU-csatlakozás folyamatáról szerzett ismereteimet.

Mindezen előzmények hozzásegítettek ahhoz, hogy átfogó képet alkossak az Európai Unió korábbi kibővülési gyakorlatával; a reformok okaival, hatásaival és eredményeivel és a Közép- és Kelet Európai országok – köztük hangsúlyosan Magyarország - felkészülési folyamatával kapcsolatban. Ezen ismereteket beépítettem dolgozatom megfelelő fejezeteibe.

2.2. A kutatás módszere

A kutatási terület átfogó jellege miatt a munka során adatfelvételre nem került sor, ezért a kutatás meghatározó módszertani eszközei a következők voltak:

- A téma feldolgozása során a Közös Agrárpolitika fejlődésének, a kibővülés problematikájának és az agráradaptáció hatásmechanizmusának összefoglalását (alapvetően tartalomelemzés), egyes meglévő modellek összehasonlító elemzését és a klasszikus csatlakozási modell adaptációját tűztem ki célul. Ennek megfelelően a fenti területekhez kapcsolódó irodalom, háttéranyag, számítógépes világhálón

rendelkezésre álló információhalmaz összegyűjtése után, annak erősen szűrt elemzését kívánom megvalósítani.

- Az agráradaptációval és a keleti kibővüléssel kapcsolatos ismeretek kritikai elemzése, kiegészítve a klasszikus csatlakozási modell alkalmazásából eredő megállapításokkal.
- Fontosnak tartom, hogy a témát kutató – a témaválasztásból adódóan elsősorban Európai Uniós tagországok és intézmények – munkatársak, szakemberek álláspontjának megismerését és szintézises beépítését elemzéseimbe. Ezen felül igen fontos szerepet szánok a legrangosabb hazai és nemzetközi konferenciákon, szakmai szemináriumokon való információgyűjtésnek; a legkorszerűbb irányzatok megismerésének és lehetséges adaptációnak.
- Konkrét csatlakozási példák bemutatásával, az agráradaptáció hatásmechanizmusának áttekintésével következtetések levonását és javaslatok megfogalmazását valósítanám meg az agrár-csatlakozás lehetséges – általam vizsgált formájának - megvalósulásával kapcsolatban.
- A kutatással kapcsolatos tudományos munkám összefoglalása.

Az értekezésben nagy súlyt helyezek arra, hogy a téma megközelítése interdiszciplináris legyen, közgazdasági és politológiai területek ismereteit egyaránt integrálva. Fontosnak tartom ezt a megközelítést, hiszen a témaválasztás okán nem kerülhető el a politológiai aspektusok bevonása sem.

3. FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK, EREDMÉNYEK

A kutatás során elért eredményeket az értekezés logikáját követve, de nem annak egyes fejezeteihez szorosan kapcsolódva ismertetem.

3.1. Az EU-kibővülés és jellemzői

1. A bővítési vita új kontextusa ellenére a folyamat menedzselésében mind a mai napig meglepő következetesség figyelhető meg. A folyamat dinamikájának nagy része mélyen az Európai Közösségek eredetében és az integráció alapvető célkitűzéseiben gyökerezik. A Római Szerződés aláírása óta a Közösséget az vezette, hogy egyensúlyban tartsa a bővítés és az integráció mélyítése iránti igényt. Az EU fejlődésének különböző időszakaiban vagy a bővülés, vagy a mélyítés kapott erősebb hangsúlyt. A kezdeti konfigurációt a hat alapító nemzet formálta, akik hajlandóak voltak a fennhatóságot nemzetek feletti intézmények kezébe adni, és közös politikákat folytatni először a vámunió keretein belül.
2. Az első három kibővülés azon országok körét tette az integráció részévé, amelyek 1945. után egyértelműen a nyugat-európai ideológia és világrendszer részévé váltak. Felvételüket két világos kritérium motiválta: egyrészt erősödhetett a nyugat-európai fél, másrészt pedig a bővülés mindenféle biztonsági kockázat nélkül mehetett végbe. Tudatos stratégia alapján vált taggá az alapító szoros mag körüli országok köre, koncentrikus körökben növelve az integráció területét. A legutóbbi, negyedik (EFTA-) bővülés már részben tükrözte a megindult változásokat, olyan országokat emelt be az EU-ba, amelyek gazdaságilag évtizedek óta szorosan összefonódtak az integrációs maggal, de politikailag és biztonsági szempontok alapján távolabb voltak a szoros centrumtól.
3. Kutatásaim szerint az EU nemcsak újabb, hanem eddigi történetének legbonyolultabb, ugyanakkor vélemények szerint hosszabb távon sok tekintetben legígéretesebb kibővülése előtt is áll. Ugyanis éppen ez az a kibővülés, amelynek céljai és eszközei a korábbi kibővüléseknél jóval nagyobb mértékben határozzák meg nemcsak az új tagok, hanem és mindenekelőtt az európai integráció és nem kevésbé az európai kontinens jövőjét, hosszú távú fejlődési irányait is. A mostani kibővülés különlegessége, hogy a küszöbön álló keleti kibővülés az első az európai integráció történetében, amely a globalitás jegyében fogant.
4. Rámutattam azon feszültségforrásra, hogy még sohasem fordult elő egyszerre 11 ország felvételre jelentkezése az EU gyakorlatában, miközben az Unió felvételi követelményszintje minden korábbinál magasabb. Vizsgálatok alapján látható, hogy az európai integráció "hozzászokott" ahhoz, hogy csoportos bővítést hajtson végre, amelyben meghatározó szerephez jutottak a geostratégiai érdekek. Nem véletlen, hogy egy blokkban vették fel az északnyugat-európai térséget, a délnyugat-európaiakat, és nem az EU hibájából nem sikerült egy csoportban integrálni az észak-európai országokat (a norvég szavazás, mint ismeretes, elutasította az ország EU-tagságát). Csakhogy a korábbi bővítések során egyszerre egy (Görögország) és négy (első és negyedik bővítési forduló) között mozgott az aspiráns országok száma. Jelenleg

pedig ennek közel háromszorosa vár bebocsátásra. Fontos felismerni, hogy az EU adminisztratív oldalon sem képes kezelni ilyen tömegű felvételt, amennyiben erre egyszerre kerülne sor. Ezért a többcsoportos csatlakozásnak még akkor sincs alternatívája, ha ezáltal - megfelelően előrelátó, körültekintő és a jelöltek számára hiteles bővülési stratégia hiányában - újabb feszültségek, bizonytalanságok és esetenként akár törésvonalak is jönnek létre Európában. Ugyanakkor, a csatlakozási folyamat leállítása, vagyis a keleti kibővülés elhalasztása a fentieknél jóval súlyosabb konfliktusok forrása lenne - nemcsak a belépni kívánó térség országai, hanem a jelenlegi EU számára is.

Fontos tényező, hogy egyre nehezebb a tagállami érdekek összehangolása bizonyos közösségi célok érdekében. Ez nemcsak a meghatározó kérdések "nemzeti belüggé" válásával függ össze, hanem azzal is, hogy az ötödik kibővülés előtt immár 15 tagállam nemzeti érdekeit kell összeegyeztetni (ennek rendkívüli nehézségét legutóbb decemberben, a Nizzai Csúcsértekezleten láthattuk). Márpedig új tagok felvétele - bárhogyan alakuljon az EU intézményi reformja - egyhangú szavazást igényel a jövőben is.

5. A csatlakozás négy körének és a közösségi politikák, intézmények fejlődésének és a klasszikus modell elemzése lehetőséget teremt arra, hogy bizonyos alapelvek felvázolását megtegyem a célkitűzésnek megfelelően. A tapasztalatok, eredmények, nehézségek és nyereségek együttes értékelése viszonylag megbízható alapot nyújt erre.
 - 1. alapelv A tagjelölteknek teljes egészében el kell fogadniuk az *acquis communautaire* tételeit - tartós kibúvókra nincs lehetőség. A csatlakozás négy köre demonstrálja, hogy a különleges igények közül mennyire keveset ismer el az EU. Az *acquis* eddigi jelentős bővülése ellenére ez az alappozíció nem enyhült, ellenkezőleg, az egyes csatlakozási fordulók során inkább egyre erősebb kifejezést nyert. A kelet-európai bővítés fokozatos elfogadását is az ortodox pozíció újbóli leszögezése kísérte, például a Koppenhágai csúcson 1993. júniusában.
 - 2. alapelv A csatlakozási tárgyalások kizárólag az *acquis*-t adaptáló tagjelöltek gyakorlatára koncentrálnak. A klasszikus modell erősen támaszkodik az átmeneti időszakokra az adaptációs folyamat megkönnyítése érdekében. Az alapvető eszköz az ötéves átmeneti időszak, amelynek során kölcsönösen lebontják a vámokat, kvótákat és egyéb korlátozásokat. Ezt az időszakot elegendő hosszúságúnak ítélték arra, hogy az új tagállam végrehajtsa a szükséges politikai és gazdasági átalakítást, de elég rövid ahhoz, hogy meggyőzzék, a tagsággal járó kötelezettségek nem odázhatók el határozatlan időre.
 - 3. alapelv A kibővült Közösség megnövekedett sokszínűsége következtében jelentkező problémákat inkább a régieket felváltó új politikai eszközök létrehozásával kezelik, mintsem a meglévők alapvető reformjával. Az első és második alapelvhez való ragaszkodás megerősíti a harmadikat. A

négy eddigi csatlakozási forduló során az EK újabb politikákat fogalmazott meg és kibővítette azok érvényét, különösen a "kohézió" területén, válaszként a strukturális politikai problémákra, amelyek közül egyeseket más közösségi politikák és nyilvánvaló speciális érvek okoztak. Bár az eredeti közösségi politikák egyes tervezési hibáit, különösen a KAP területén, felismerték, reformjuk túl lassú volt ahhoz, hogy az új politikákba történő beépülésüket és a különleges érdekek komplex modelljének beépülését megakadályozza.

- 4. alapelv Az új tagállamok az EK intézményrendszerébe korlátozott, fokozatos adaptáció útján integrálódnak, amit a bővítést követő alaposabb felülvizsgálat ígérete ösztönöz.
- 5. alapelv A Közösség előnyben részesíti az olyan országcsoportokkal történő tárgyalást, amelyek már közeli kapcsolatokat építettek ki egymással. A göröghöz hasonló egyedüli tagfelvétel ismétlődése nem valószínű, mert a bővítés nyomása aktív és politikailag nehéz választásokat követel az EU-tól a csatlakozási ütemezés tekintetében, és mert az uniónak eddig még soha nem kellett egyszerre négynél több tagjelölttel szembenállnia.
- 6. alapelv A meglévő tagországok a bővítési folyamatot saját érdekeik érvényesítésére, együtt pedig a belső problémák externalizációjára használják. A Közös Halászat Politikája (CFP) a legtisztább példa arra, amikor az EU a bővítésre készülve új közösségi politikát hoz létre. Ez nagy nehézségeket okozott az Egyesült Királyság és Spanyolország számára, Norvégia számára pedig egyszerűen lehetetlenné tette a csatlakozást. Ebben az EU a jövőbeni bővítés során komoly kihívásokkal találja szembe magát, különösen a strukturális kiadásokkal, a kohéziós politikával és a közvetlen támogatásokkal kapcsolatban, melyek újra ezen alapelv alkalmazását tehetik szükségessé.

3.2. A Közös Agrárpolitika fejlődése, kihívások a III. évezred elején, a keleti kibővülés specifikus tényezői

1. A fejlődési folyamatot a keleti kibővülés kontextusában is vizsgálva megállapítottam, hogy a KAP igen sok kihívással nézett szembe kialakulása és fejlődése során. Az 1950-es és 60-as évek "aranykora" után a nyolcvanas évekre a rendszer feszültségei egyre gyakrabban jelentkeztek. A jelentősen növekvő külső és belső problémák, ütközési pontok a KAP addig érinthetetlennek hitt rendszerének kiigazítását tették szükségessé. Mivel azonban ezen lépés nem oldotta meg az immanens problémákat, az exogén és endogén tényezők együttes hatására egy reform körvonalazódott – az eredeti "öszekapcsolt (coupled) modell" szétválasztásának igénye, az 1992-es az ún. MacSharry-reform.
2. Fontos összefüggés, hogy a KAP fejlődésének különböző szakaszaival – melyeket a dolgozatban több aspektusból is vizsgálok - párhuzamosan a világkereskedelem is fontos fejlődéseken ment keresztül, amelyekben a multilaterális tárgyalások során újra és újra felmerült a mezőgazdasági termékek kereskedelmének korlátok alóli

felszabadítása. A dolgozatban elsősorban a GATT és a világkereskedelmi liberalizáció hatására kikényszerített lépésekként mutatom be a KAP különféle reformlépéseit, részletesen felvázolva az EU válaszát ezen kihívásokra.

3. Megállapítottam, hogy az EGK alapításakor az agrárágazat szociális és gazdasági jelentősége meglehetősen nagy volt, hasonlóan a keleti kibővülésre váró tagjelölt országok mostani helyzetéhez. 1958-ban a teljes munkaerő 20%-a a mezőgazdaságban dolgozott, és az agrárium a teljes GDP 15%-át adta. Még ha az ágazat részesedése a termelésben és foglalkoztatásban radikálisan csökkent is a KAP működésének elmúlt 40 éve során, a tény, hogy még mindig mintegy 15 millió európai dolgozik farmgazdaságokban, bizonyos mértékű "érzékenységet" és "különlegességet" kölcsönöz az ágazatnak. Ebben az értelemben érvelhetünk amellett, hogy a mezőgazdaság sokkal szélesebb hatással van az európai gazdaságra, mint azt a termelési, kereskedelmi és foglalkoztatási adatok jelzik. A tagjelölt országok mezőgazdasági súlyának bemutatásával összehasonlítom az EU és a KKE országok ezen tényezőinek ütközését. Bizonyítom hogy bár a mezőgazdaság a csatlakozási tárgyalások különösen fontos és "nehéz" területe lesz, a csatlakozás folyamatát alapjában nem gátolhatja.
4. Annak ellenére, hogy az 1992-es reformnak sikerült a '90-es évek elejének legégetőbb problémáit megoldani, a további fejlődés a KAP további reformját tette szükségessé. Mivel a Delors-II. csomag csak 1999-ig határozta meg a költségvetés sarokszámait, 2000-től újabb hétéves (2000-2006) megegyezésre volt szükség. Az Agenda 2000 volt a Bizottság válasza a Madridi Csúcsértekezlet kérésére, hogy haladéktalanul kezdjék meg a *kibővülésre történő felkészülést*.

Az új reform változtatásait a következő célokkal tervezték:

- Az EK mezőgazdaság belföldi és külpiazi versenyképességének növelése, valamint a fogyasztói érdekek képviselete (alacsonyabb árakkal) és a minőségi termékek érdekében több lehetőség az árdifferenciálás számára.
 - A drága és eladhatatlan többlet kockázatának csökkentése és a termelői jövedelmek védelme.
 - Nagyobb hangsúly az élelmiszerbiztonságra (food safety) és a környezetvédelemre.
 - Integrált megközelítés biztosítása a vidékfejlesztés számára azáltal, hogy azt a KAP szerves részévé teszik és bevonják a mezőgazdasági költségvetésbe.
 - Lehetőség biztosítása az EU számára, hogy a következő WTO fordulón határozottabb álláspontot képviseljen és megvédje az európai agrármodellt.
 - Az új tagállamok problémamentes beilleszkedésének elősegítése a *meglévő költségvetési és egyéb korlátok között*.
5. Kutatásom során rávilágítottam, hogy ezen célok elérése érdekében a Bizottság az *1992-es reform elmélyítését és kibővítését* javasolta, azaz a kulcsfontosságú termékek *árainak csökkentését* (a belső és világpiaci árak közti különbség csökkentése vagy megszüntetése céljából), és az ártámogatási rendszerről a közvetlen támogatási rendszerre történő *átállást*. Ennek belső feszültségeit azonban

– kimutathatóan – csak „tünetileg kezelték”, de az 1992-es reform fő irányvonalának alapvető újragondolására nem került sor.

A keleti kibővülés finanszírozására új költségvetési sorokat (tagjelöltek felkészítését szolgáló előcsatlakozási alapok és az új tagállamokkal kapcsolatos kiadások) hoztak létre. Megállapítottam, hogy az Európai Tanács döntése gyakorlatilag *kizárta a régi tagállamok, tagjelöltek és új tagok közötti bármilyen átcsoportosítás lehetőségét. Ami annyit jelent, hogy az esetleg 2006 előtt csatlakozó KKE országok számára a meglévő kereteken túl egyelőre pótlólagos forrás bevonására nincs lehetőség.*

Az előző logika alapján elmondható, hogy az Európai Tanács berlini ülésének általános alap gondolata az volt, hogy a költségvetési egyensúlytalanságok az uniós költségvetés illetve az EAGGF kiadási oldalának „korrekciójával” kezelhetők. Következésképpen a végső kompromisszum inkább a *megtakarításokra irányult, mintsem a reformcélok megvalósítására.* Ezért a legtöbb erőfeszítést a kiadások csökkentése érdekében tették; nem a piactorzító támogatási formákra, hanem elsősorban a közvetlen termelői, jövedelemvédő kompenzációra összpontosítottak.

6. A küszöbönálló bővítés szempontjából a legfontosabb tényező, hogy a 2000-2006-os időszakra elfogadott pénzügyi alapelv a csatlakozási és az előcsatlakozási kiadások korlátozásával jár. Ez azt sugallja, hogy a csatlakozás előtti és utáni időszakra előirányzott összegek fixek és védettek (safeguarded), mivel az EU Tizenötök illetve az új tagállamok támogatása között világos választóvonalat húztak. A merev elhatárolás egyik oka talán a tagállamok megnyugtatása volt, akik aggodalmukat fejezték ki, hogy a bővítés kimerítheti a rendelkezésre álló forrásokat, az EU Tizenötök agrárpiacainak rovására. Mivel azonban viszonylag kis összegeket irányoztak elő az új tagállamok számára (piaci és területfejlesztési intézkedések céljára) 2002-től kezdve, felvetődik a kérdés, hogy a különböző költségvetési sorokban szereplő allokált összegek elegendőek lesznek-e a teljes csatlakozási folyamatból adódó szükségletek fedezésére.

A kutatás során megállapítottam, hogy a berlini agráralku valószínűleg nem tud majd szembenézni sem egy a WTO égisze alatt kötendő új kereskedelmi megállapodással, sem a jövőbeni bővítésből adódó várható problémákkal. Különösen a bővítés fényében tekintve számos ok utal arra, hogy az új reform nem várható 2006 előtt. Középtávon, 2002-2003 tájékán, amikor az újabb bővítés első körét teszik, az egész bővítési folyamatot érintő kérdések felmerülése várható, amelyek határozottabb megoldásokat követelnek majd. Bár az EU nyitva hagyta a különböző lépések 2006 előtti felülvizsgálatát, a Dokumentum elfogadásának körülményei, a kemény viták, álláspontok részletes elemzése során arra a következtetésre jutottam, hogy a rendkívül nehéz alku kétségessé teszi egy új megállapodás kidolgozását és elfogadtatását. Megállapítható tehát, hogy a kibővülés kereteit megteremtették, csak elképzelhető hogy a “ruhát túl szűkre szabták”.

7. A tagjelölt országok szempontjából egyértelmű, és többször elhangzott, hogy az Agenda nem jogosítja fel őket kompenzációra. Valóban vannak a kizárás mellett

szóló érvek. Először is, a közvetlen támogatásokat 1992-ben az árcsökkentések miatti *kompenzációként* vezették be. Erre való tekintettel, és adva, hogy a 10 tagjelölt országban az árszínvonalat a csatlakozást követően nem csökkentik, sőt növelni fogják, termelők nem lesznek kompenzációra jogosultak, hiszen nem szenvedték el az árcsökkentés következményeit. Ellenkező esetben a megemelt árak plusz a közvetlen támogatások túlzott előnyhöz juttatnák a termelőket. Az ilyen fejlemény növelné a jövedelemkülönbségeket, amelyek az érintett országokban és régiókban rövid úton társadalmi feszültségekhez vezethetnének. Ugyanakkor viszont gazdasági és jogi szempontból az is ugyanilyen kérdéses, hogy a kibővült EU bármely termelőjét ki lehet-e zárni a kifizetésekből. Más szóval ez a *kizárás egyenértékű lenne a diszkriminációval*. Úgy tünne, hogy az EU valójában gazdagabb termelőinek juttatna közvetlen támogatást, ezáltal lehetőséget adva számukra, hogy a megnövelt belső piacon háttérbe szorítsák az új tagállamok termelőit. Vizsgálataim eredménye az, hogy a kompenzációs kifizetések kérdésének megnyugtató rendezése nem lehetséges, akár hozzájutnak a tagjelölt országok, akár nem mindkét módozat szolgál előnyökkel és hátrányokkal. Mivel a kompenzációs kifizetésekről szóló döntés alapvetően politikai lesz, az előző csatlakozások tanulságai alapján elmondható, hogy az integráció továbbvitelének alapvető fontosság okán, valószínűsíthető egy pozitív döntés. Mivel azonban a következő időszakra szóló pénzügyi keretek nem teremtik meg ennek a forrását, kérdés az hogy nem fog-e a kibővülés időkerete tágulni ennek okán?

8. Dolgozatomban a széles irodalmi háttér áttekintését valósítottam meg a kibővülés költségvonzata kapcsán is. Megvizsgáltam az Agenda 2000 dokumentumot és áttekintettem a Magyarországra váró pénzügyi kötelezettségek és lehetőségek kérdéskörét. A dokumentum két csoportba osztotta a csatlakozásra váró országokat, ezzel is jelezve, hogy a kibővítés *legalább* két hullámban fog végbemenni. A csoportok összetétele hivatalosan csak később, az Európai Tanács luxemburgi ülésén vált ismertté. Az első csoportba azok az országok tartoznak, amelyek várhatóan a kibővítés első hullámában csatlakoznak az EU-hoz (a dokumentum szóhasználatában: új tagok). A második csoportba azok az országok tartoznak, amelyek csatlakozására várhatóan csak az előbbieket követően kerülhet sor (a dokumentum szóhasználatában: többi pályázó). Ugyanakkor az Agenda 2000 hangsúlyozza, hogy az egyes országok belépési sorrendjét "további erőfeszítésük és teljesítményük alapján" határozzák meg. Ilyen alapon tehát reális esély van arra, hogy akár az első hullám országai sem mind egyszerre kerülnek be az Unióba, az Agenda 2000 táblázatai azonban ilyen forgatókönyvek esetére nem adnak útmutatást. A dokumentum politikusan elrejtí a tényeket, így megállapítható hogy a tárgyalások egyidejű megkezdése nem jelenti feltétlenül azok egyidejű befejezését, azaz az egyidejű csatlakozást is (a belépés alapvetően az 1993-ban Koppenhágában meghatározott gazdasági és politikai kritériumok, valamint a tagsággal járó egyéb kötelezettségek teljesítésétől függ). A dokumentum alapján elvégeztem egy elméleti számítást, mely szerint a hat ország népességét, illetve annak a hat ország össznépességéhez viszonyított százalékos arányát véve kalkulálható Magyarország várható része.

9. Vizsgálataimban kitértem az euró bevezetésével kapcsolatos tényezőkre is. Minthogy, az EU eltökélte magát a teljes Gazdasági és Pénzügyi Unió (Economic and Monetary Union - EMU) 2002. január 1-én történő létrehozására, ennek következményei a gazdaság egészében érezhetőek lesznek. Ez az elkötelezettség már eddig is okozott feszültségeket a tagállamok között, és a további csatlakozás során jelentkező nyomás hatására még kritikusabbá válhat. Bár a KKE országoktól nem várnak azonnali részvételt az EMU-ban, a párhuzamos bővítés és mélyítés szorgalmazása növeli a feszültségeket.

Amennyiben az új tagországok nem lehetnek a monetáris unió tagjai, szükség esetén új – főként a dél-európai országok csatlakozási mintáját követő - agrimonetáris szabályozás bevezetésére kerülhet sor a bővítéskor, bár az esetleges változtatások nem meghatározhatóak a csatlakozási feltételek világosabb ismerete előtt. Míg az agrimonetáris rendszerrel szemben támasztott követelés, hogy ne ösztönözze a valutaleértékelést, ugyanakkor feladata, hogy az újonnan csatlakozó országok integrációját megkönnyítse a közösségi mezőgazdasági piacon. Megállapítottam, hogy ha a közép- és kelet-európai valuták közötti átváltási árfolyamok és az euró árfolyam jelentősen eltér, ez végül a mezőgazdasági piacok destabilizációjához és hasonlóan a 90-es évek közepén a líra leértékelése következtében jelentkező kereskedelmi problémákhoz vezethet.

3.3. A KAP átvételének lehetséges következményei

1. A magyar agrárgazdaság rendkívül viszontagságos évtizedet hagy maga mögött a 2000. évvel. Az egy évtizeddel ezelőtt kezdődő változás mélyreható gazdasági átalakulással, jelentős belső és külső piacvesztéssel, tulajdoni és strukturális változásokkal járt. Felbomlott a korábbi tulajdonosi és üzemi szerkezet, felaprózódott a földvagyon, szétesett a korábbi integrációs rendszer, leértékelődtek az egykori nagyüzemi állóeszközök, rendkívüli méreteket öltött a tőke kivonás. A kialakulófélben levő vegyes típusú (családi gazdaságra és társasági formákra egyaránt építő) üzemi struktúrabénító tőkehiánnyal küszködik.

Súlyos probléma az átalakuló és felaprózódó agrárgazdasági struktúra koncentrálnodó élelmiszeriparral és kereskedelemmel szembeni kiszolgáltatottsága, alacsony árérvényesítő képessége. A reáljövedelmek és a fogyasztói kereslet csökkenése, illetve a gyenge alkuerő okán az infláció ütemét nem érte el az élelmiszerárak emelkedése, miközben a termeléshez szükséges inputok (energia, műtrágya, növényvédőszer stb.) növekvő világpiaci árakon kerültek a termelési folyamatba. Amíg a mezőgazdasági termeléshez felhasznált ipari eredetű anyagok árai 1989-98. között több mint hatszorosukra emelkedtek, addig a mezőgazdasági felvásárlási árak csak alig négyszeresükre változtak. Az agrárrolló különösen az 1990-es évek elején nyílt meredeken, majd 1994-95-ben zárult. A gondok továbbélését és az átalakulási folyamattal járó nehézségek újratermelődését, vagyis az átalakulás elhúzódó jellegét mutatja, hogy az agrárrolló 1996 óta újra nyílik.

2. Mind a KKE, mind pedig, s különösen a magyar mezőgazdasággal szemben az EU részéről leggyakrabban elhangzó vádpont, hogy ezen országokban a

mezőgazdaságnak túlzott jelentősége van mind a GDP előállításában, mind pedig a munkaerő foglalkoztatása szempontjából. Vagyis ezen országok mezőgazdasága túlsúlyos, ami megnehezítheti ezen országok EU-tagfelvételét.

Az EU-val ellentétben Magyarország számára kiemelkedő jelentősége van az agrárexportnak is. Ezt mutatja, hogy míg az EU esetében az exportbevétel 9,5 százalékát a mezőgazdaság termeli, addig Magyarország esetében az exportbevételek mintegy 20-25 százalékát a mezőgazdaság állítja elő. A magyar agrár-külkereskedelem pozitív egyenlege jelentős mértékben járul hozzá a kereskedelmi és a fizetési mérleg kiegyensúlyozásához, s az ország külgazdasági stratégiájának egyik prioritása az agrár-külkereskedelem többletének fenntartása, illetve emelése. A fenti agrárstratégiai cél elérése szempontjából kétségtelenül meghatározó szerepe van az EU-val való agrárkapcsolatok alakulásának, mivel a 90-es évek közepére az EU vált a magyar agrárexport legfőbb felvevőpiacává, mintegy 40-45 százalékos részaránnyal, illetve az EFTA tagokkal kibővült EU, mintegy 50-55 százalékos részaránnyal. Ugyanakkor Magyarország, illetve a kelet-közép-európai országok továbbra is marginális szerepet játszanak az EU agrárkereskedelmében: az EU agrárexportjának csupán csekély százaléka irányul a KKE országokba, míg agrár-importszükségletének mindössze 5 százalékát fedezi ebből a régióból. Az EU-részaránynövekedés egyik oka a magyar agrár-külkereskedelemnek a rendszerváltást követő reorientációja a korábbi kelet-európai piacokról a nyugat-európai piacokra.

3. Az uniós tagság alapvetően megváltoztatná a mezőgazdaság működési és fejlődési lehetőségeit is. A változások egyrészt a nemzetgazdaság fejlődése, másrészt a mezőgazdasági termelés és értékesítés közgazdasági feltételei módosulásának következményei.

A dolgozatban a következő tényezők vizsgálatára került sor:

- az adaptáció forgatókönyve (átmenet versus azonnali átvétel);
 - a CAP intézményi árai átvételének (az úgynevezett ártranszmisszióknak), illetve az egységes európai piacba tagolódásnak a mezőgazdasági árviszonyokra gyakorolt hatásai;
 - a CAP támogatási rendszer adaptációja, az azzal összefüggő transzferhatások;
 - az a tényezők alapján kialakuló reálgazdasági változások;
 - illetve mindezekkel összefüggésben piacszerzés illetve a piacvesztés esélyei, a versenyképesség alakulása.
4. A részletes elemzés és a keleti kibővülés sajátosságai figyelembevételével azonban megállapítható, hogy két fő agráradaptációs forgatókönyv képzelhető el. A következő szakaszban megvizsgálom ezen forgatókönyvek alkalmazási esélyét, az adaptáció különböző tényezőinek hatását a magyar agrár-csatlakozásra.

- Csatlakozás átmeneti – transition period – időszak alkalmazásával,
- A Közös Agrárpolitika átvétele átmeneti periódus közbeiktatása nélkül.

Mint már láttuk a dél-európai országok csatlakozása kapcsán - bizonyos derogációk alkalmazásával és országonként eltérően, de – hosszú átmeneti időszak végén (7-10 év) került sor a Közös Agrárpiachoz való teljes csatlakozásra.

Dolgozatomban megvizsgálom mindkét forgatókönyv előnyeit és hátrányait és rávilágítok, hogy az átmenet nem feltétlenül negatív, bár tény hogy kizárja bizonyos fokig az illető országot a Közös piac előnyeiből, de ugyanakkor – ld. Portugália – meg is védi a kemény versenyre akkor még képtelen termelőket. Az átmenet legfontosabb feladata, hogy lehetőséget biztosítson a Közös Agrárpolitikához kapcsolódó nemzeti intézményrendszer kiépítésére; az árak, a támogatások és az egyéb vonatkozó előírások és a piacrendek szabályainak alkalmazására felkészülhessen az illető tagország. A KKE országok – dolgozatban főként Magyarország példáján keresztül elsősorban elmondható, hogy az agrár-intézményrendszer bizonyos fokú „KAP-konform”-á tételére már az előcsatlakozási fázisban sor kerül (Phare, SAPARD). Ezen időszakban bizonyos – a mediterrán országok által az átmeneti periódusban végrehajtott adaptációs lépések lezajlanak, így elviekben az esetleges átmeneti időszak hossza arányosan csökkenthető vagy adott esetben teljesen elhagyható.

Az átmeneti periódusok alkalmazása ellen szólnak azonban a legutóbbi kibővülés és a közelmúlt EU-sajtóközleményei. A negyedik (EFTA) kibővülés során semmilyen átmeneti periódus alkalmazására nem került sor, az új tagállamoknak a taggá válás pillanatában át kellett venni és alkalmazni a teljes agrárpiaci rendtartást. A legfontosabb ok ennek a ténynek a hátterében az volt, hogy a SEM 1993-as megteremtésével a nemzeti határellenőrzés megszűnt, így eltérő szabályozású piacok egy közös határon belüli létezése elviekben nem lehetséges. Emellett a Közösségi jogrendszer gyakorlatilag kizárja az agrárpiaci rendtartásba vont tagállami piacok szabályozásának bármilyen eltérését. Ezen logika alapján tehát a KKE országok számára a KAP azonnali és teljes átvétele lehet ez egyetlen út.

5. Az áradaptáció hatáselemzése kapcsán a következő megállapításokat tettem:
 - Az intézményi árak adaptációja természetes folyamatoképpen az újonnan csatlakozott ország belső piaci ára alkalmazkodnak az EU belső piacán meghatározott intézményi árakhoz (melynek eredménye az, hogy a piaci ármozgásokra jellemző alsó- és felső határértékek és az ármozgások lehetséges tartományai kiegyenlítődnek). Fontos megemlíteni azonban, hogy az azonos határértékek között a tényleges piaci árak alakulása a valódi kereslet-kínálati tényezők hatása eredményeképpen – extrém esetben szignifikáns különbséggel is – eltérő lehet. Ez vezethet ahhoz a jelenleg is létező piaci helyzethez, hogy az Európai Unió belül is léteznek regionálisan eltérő piaci árak egy-egy termék tekintetében.
 - Ha megvizsgáljuk a nettó importőri pozíciójú ország piaci árait egy bizonyos termék esetén, akkor megállapítható, hogy azok közelebb állhatnak a felső

árlimithez. Nettó exportőri pozíció esetén azonban inkább az alsó határérték közelében helyezkednek el azok. Elmondható tehát, hogy ezen esetben még átmenetileg sem kerülhet egy újonnan csatlakozott tagország piaci ára a belső piaci árak fölé.

- Nem kerülhető el továbbá a KKE országok szempontjából létfontosságú termelői és fogyasztói árai alakulásának vizsgálata. Mivel jelenleg is létező EU helyzet, hogy az ún. „szegényebb” és „gazdagabb” régiók keresleti korlátai – főként az alacsonyabb reáljövedelmek okán – lényegesen is eltérhetnek bizonyos termékek esetében. A KKE országok számára megnyugtató lehet az a tény, hogy a természetes piaci folyamatok eredményeképpen alacsonyabb nominál és reálárak alakultak ki a SEM-en belül is.
- Láthattuk a korábbi csatlakozások kapcsán, hogy az adaptáció fontos kérdése az időigény. A felvázolt ártranszmisszió – bizonyos körülmények között valójában már a tényleges csatlakozás előtt megkezdődhet. Ezen scenáriónak a lehetősége azért is magas, mert a KKE országok mezőgazdasági termelői árai, illetve élelmiszer fogyasztói árai – kevés kivételtől eltekintve - lényegesen alacsonyabbak, mint az azon termékekre vonatkozó EU- árak.
- A magasabb élelmiszerárak, illetve az így csökkenő reáljövedelmek miatt csökkenne a megtakarítás. Ez felfelé nyomná a kamatokat, ami a nem mezőgazdasági szektorok csökkenő keresletével együtt kedvezőtlenül érintené a beruházási tevékenységet. A magasabb élelmiszerárakból inflációs hatások is adódhatnak. Minthogy az élelmiszerre fordított kiadások aránya nagy, a fogyasztói árindex erőteljesen követi az élelmiszer árak emelkedését. Amennyiben a nominál keresetek vagy a kormányzati kifizetések (nyugdíj, munkanélküli segély stb.) a fogyasztói árindexhez kapcsolódnak, az infláció emelkedését szigorúbb monetáris politikával kell ellensúlyozni.
- A mezőgazdasági árak fogyasztókra gyakorolt hatása vizsgálata kapcsán elmondható, hogy az árigazodás csak az élelmiszer-kiskereskedelmi áraknak azt a részét érinti, amely a mezőgazdasági nyersanyagokért kifizetett összeget képviseli – megállapítottam, hogy a gazdasági fejlődéssel ez várhatóan csökkenni fog. Az EU-átlagnál lényegesen alacsonyabb fogyasztói jövedelmek miatt a kereslet jelenleg a tagjelölt országokban alapvetően az alacsony hozzáadott értékű termékekre irányul (ennek árában azonban így szignifikánsan magasabb részt jelent termelői ár). A növekvő jövedelemszint – ami a taggá válás után óhatatlanul elindul - a keresletet a magasabb hozzáadott értékű termékek felé irányítja. A folyamat zökkenőmentesebbé tételéhez azonban az élelmiszeripar további struktúraváltásra van szüksége. Az adaptációra biztosított átmeneti idő ezt segítheti, de lényegesen lassíthatja is. A termelői árak emelkedése nemcsak a fogyasztói keresleten keresztül van hatással a makroökonómiai helyzetre, hanem az erőforrás-allokáción keresztül is. A magasabb output árak növelnék a mezőgazdaságban

felhasznált tényezők jövedelmezőségét. Ez a földárak emelkedése irányába hatna, és ösztönözné az inputfelhasználást, illetve – esetleg – a mezőgazdasági gépiparba történő beruházásokat.

- Az áradaptáció kapcsán vizsgáltam a versenyképességet is. A versenyképesség szempontjából az átmeneti időszak melletti fő érv a „fejlődő” iparág fogalma, amely szerint átmeneti időszak formájában védelemre van szükség ahhoz, hogy az iparág kifejlődjön, megalapozza hazai pozícióit. Ezáltal erősödhet a külföldi versennyel szemben, illetve versenyképessé válhat külső piacokon.

A Közös Agrárpolitika rendszere jelentős agrártámogatások allokációját tartalmazza. A kiadási oldal jelenleg is legnagyobb tényezője az EAGGF. Annak kiadásai közgazdasági tartalmuk szerint három fő csoportba sorolhatóak:

- piaci támogatások: intervenciók kiadások, exporttámogatások stb., amelyek a CAP 1992. évi reformja előtt az EAGGF kiadásainak fő tételét képviselték, ám azóta arányuk jelentősen mérséklődött;
- kompenzációs támogatások (közvetlen kifizetések), amelyeket a CAP reform során az árcsökkenés (s azzal szoros összefüggésben: a piaci támogatások mérséklődése) hatásának ellensúlyozására nyújtanak, s amelyek aránya már jelenleg is magas és tovább emelkedik a EAGGF kiadásai között;
- kísérő intézkedések, vidékfejlesztés céljára juttatott támogatások, amelyek aránya lassan növekedik. Az utóbbi, jelenleg is csak az EAGGF mintegy 10%-át teszi ki. (A kiadások 90%-át elsősorban az előző két kifizetési csoport képezi, azokat az EAGGF Garancia Osztálya finanszírozza.)

Ezen túlmenően a strukturális alapokból ugyancsak hozzáférhetőek agrár- és vidékfejlesztést (is) szolgáló források. Az 1. célterület keretében az elmúlt években 5-15% közötti arányban – az egyes tagországok között eltérő mértékben – került sor agrár- és vidékfejlesztést célzó programok finanszírozására. Ezen tényezők vizsgálatát elméleti oldalon vizsgáltam, mivel teljes mélységű feldolgozásuk bonyolult kvantitatív elemzések tárgya lenne. Ilyen elemzésekben én is részt vettem, de mivel ezen kutatások mind alapvetően egy bizonyos tényezőre orientáltak, átfogó képet rajzolni még nem sikerült.

6. Valószínűsíthető, hogy gazdaságosabb lesz az EU tagországokba, mint a kívülálló országokba irányuló agrárexport. A Tizenötök a magyar agrárkivitelből az 1990-es években 41-54%-ot vettek fel. Ez az arány elvileg akár 75-80%-ra is növelhető. Fontos kérdés, hogy a szomszédos országok tagjai lesznek-e az EU-nak, s hogyan alakul gazdasági és mezőgazdasági fejlődésük. Ha a termelés struktúrája alkalmazkodik az értékesítési lehetőségekhez, az ezredforduló utáni évtizedre prognosztizálható magyar mezőgazdasági termelés értékesíthető lesz. A belföldi piacokon viszont éleződik a verseny. A magyar mezőgazdaságnak ugyanis nem az „átlagos” közösségi agrártermékekkel, hanem az adott termék termelésében

leghatékonyabb országok agrártermékeivel kell a versenyt állnia. A fogyasztókért folyó verseny elsősorban nem a nyerstermékek, hanem a feldolgozott, a háztartási munkát megkönnyítő, a korszerű táplálkozási igényeknek megfelelő – magasabb hozzáadott értéket tartalmazó – késztermékek piacán zajlik. A külföldi tőke behatolása a hazai élelmiszeriparba e tekintetben javíthatja a hazai termelés esélyeit. E folyamat már csatlakozást megelőzően érvényesül, s azt követően további területekre terjedhet ki. Az EU-ban ugyanis jellemző a multinacionális cégek térnyerése, a nemzetközi tőke összefonódása (ezen folyamat már a Közép- és Kelet Európai országok tekintetében is megfigyelhető, jelentős pozíciók kiépülése főként az élelmiszeripar területén).

7. Figyelembe kell venni az agrárgazdaság nemzetgazdasági szerepét is. Az agribusiness egésze, tehát a mezőgazdasági termelőeszköz-gyártás, a mezőgazdaságnak teljesített szolgáltatások is figyelmet igényelnek. Magyarország EU csatlakozása felfrisseníti e termelőeszközök, szolgáltatások keresletét, ami – hazai felkészülés hiányában – az EU tagországok vállalkozásai számára kínálna értékesítési piacot.
8. A dolgozatban több kvantitatív elemzés eredményeinek áttekintése és összevetése alapján megállapítottam, hogy az EU, a KKE térség és Magyarország agrártermelési és agrárkereskedelmi kilátásai alapvetően jók, a KKE országok az agrár-csatlakozás kapcsán jelentős extraprofitra számíthatnak, ugyanakkor bizonyos ágazatok háttérbe szorulása elengedhetetlen, ez is az EU-n belül látott specializáció irányába hat.
9. Az Agenda 2000 kapcsán megfogalmazott reformok és költségvetési keretek jó lehetőséget biztosítanak az EU mezőgazdasága számára a „liberálisabb” világpiac hatásaira való fokozatos felkészülésre, a KKE országok pedig folytathatják a meglévő komparatív előnyeik erősítését, az élelmiszeripari átstrukturálását az integráció kihívásának megfelelően.
10. A dolgozatban hangsúlyos szerepet kapott a többi KKE ország agrárstruktúrájának bemutatása, hiszen nyilvánvaló – és az EU gyakorlatából is következik – hogy nem egyedül csatlakozunk. A keleti kibővülés tükrében meg kell állapítani, hogy a mezőgazdaság igen fontos szerepet játszik minden KKE ország társadalmi-gazdasági struktúrájában. Legtöbbjük számára sokkal fontosabb, mint az EU-ban, ami komoly következményekkel jár az Unió számára a tagjelöltek csatlakozása után.

Az adatok alapján kiviláglik, hogy a legégetőbb problémák, amelyeket az EU-nak meg kell oldania, a következők:

- A mezőgazdasági földterület relatív nagysága (a KKEO-k csatlakozása után a teljes mezőgazdasági terület 40%-kal növekedne);
- A mezőgazdaság viszonylagos fontossága a KKEO-k számára (a GDP 7,0%-ka, szemben az EU-ban képviselt 1,7%-kal);

- A mezőgazdasági foglalkoztatottak nagy száma, amely a gazdálkodók abszolút számát több mint kétszeresére fogja növelni (a KKE országokban összesen 22% szemben az unióbeli 5,1%-kal);
- A KKE országok alacsony GDP-je és a még alacsonyabb mezőgazdasági munkaerő-hatékonyság összehasonlítva az EU-val;
- A termelési kapacitások jelentős potenciálja (a KKE országokban jelentős hanyatlás volt tapasztalható a mezőgazdasági hozamokban az alábbi különböző tényezőknek köszönhetően: az átmenetet megelőző nyomott termelői árak és elmaradott technológiák, az átmenet során végrehajtott piaciliberizáció, a termék/input árarány csökkenése, az input hiánya, a mezőgazdasági ingatlanok bizonytalan tulajdoni jogviszonyai. Ezért a teljes mezőgazdasági felzárkózás által mindezen tényezők javulását várják; ennek hatásaként a termelékenység jelentősen növekedhet még középtávon is);
- Bár az EU szintnél jóval alacsonyabb, a mezőgazdasági munkaerő termelékenysége, a legtöbb KKE országban viszonylagosan magasabbnak tűnik gazdaságaik más ágazataihoz viszonyítva. Ez komparatív előnnyel jár a mezőgazdaság számára, aminek következtében a legtöbb KKE ország mezőgazdasági termékekből nettó exportőr lehet – vagy Magyarország esetében már az;
- A tagjelölt országokban az *acquis* átvételére rendelkezésre álló alacsony adminisztratív kapacitás.

Mindezen tényezők arra utalnak, hogy – az elmúlt évek gyors változásai ellenére is – a két fél mezőgazdaságának helyzete még mindig jelentősen különbözik, különösen a *termelékenység* és a *struktúrák* tekintetében. A további reformok és az adaptáció elengedhetetlen volta enyhítheti a meglévő és termelődő feszültségeket.

11. Az agrárliberalizáció kapcsán minden bizonnyal ismét előkerülnek a korábban felvázolt feszültségek megoldására irányuló törekvések – elsősorban a költségvetés kiadásainak felduzzadása miatti lépések. Ezek között is a legfontosabbnak a közvetlen támogatások finanszírozásával kapcsolatos problémák ítélnéjük, adott esetben a feláldozásuk is szóba kerülhet, mint lehetséges scenárió. A magyar stratégia kialakításakor ezen változások figyelembevételére elengedhetetlen. A kieső – remélt – támogatások elmaradását azonban kompenzálhatja a liberalizáltabb európai mezőgazdasági piacon komparatív előnyöket élvező versenyképes magyar termelők által realizálandó – nem elhanyagolható piaci lehetőségek, hasznok.

Törvényszerű az a folyamat, hogy a csatlakozási dátum közeledtével – bár biztos időpont kijelölésétől az EU továbbra is ódzkodik – a magyar agrárpolitika egyre inkább közelít a Közös Agrárpolitika mechanizmusához. Valószínű azonban, hogy bár lépéseit már összehangolni kénytelen az EU-val és CEFTA-társaival, a következő fordulóban még önálló országgént vesz részt.

Az igen nagyszámú irodalom feldolgozása után a szerző véleménye szerint Magyarország csatlakozására 2004. elején van először reális esély – a csatlakozási tárgyalások nehézsége, a fontosabb politikákban várható EU-n belüli viták és a ratifikációs eljárás időigényessége okán. A hátralévő szűk 3 évben ki kell alakítani a legmegfelelőbb csatlakozási stratégiát és a közvélemény minél alaposabb és „igazabb” tájékoztatását. Remélhetjük csak, hogy az EU reformjai és a WTO forduló után olyan európai és világgazdasági helyzet alakul ki, melyhez a sok nehézséget megélt és túlélte magyar mezőgazdaság sikeresen adaptálódhat.

4. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1. A Közös Agrárpolitika és a keleti kibővülés összefüggéseiről, az agráradaptáció problémaköréről már sok tanulmány született, azonban a KAP fejlődésének, a korábbi kibővülések, az Agenda 2000 és vele összefüggésben a világkereskedelmi liberalizáció hatásainak komplex elemzését először ez a tanulmány végzi el.
2. Kimutattam, hogy az EU eddigi történetének legbonyolultabb, ugyanakkor véleményem szerint sok tekintetben legígéretesebb kibővülése előtt áll. Felvázoltam a keleti kibővülés kereteit meghatározó alapelveket, melyeket a korábbi, sikeres csatlakozási stratégiák és EU-álláspontok, vélemények formáltak és szintézis eredményeképpen hoztak létre. Ezen alapelvek figyelembevételével a keleti kibővülés várható hatásai is előre jelezhetőek.
3. A KAP fejlődési folyamatát vizsgálva olyan megállapításokat tettem, melyek alapján a rendszer további alakulása tekintetében fontos lépések előre jelezhetőek. Újszerű megközelítésként a KAP-reformokat a világgazdaság liberalizációs folyamatának összefüggésében vizsgálom.
4. Részleteiben elemzem az Agenda 2000 és a Berlini Megállapodás hatásait a keleti kibővülésre és annak agrárvonatkozásaira, különös tekintettel a kompenzációs támogatásokra. Felvázoltam a költségvetési vonatkozásait a csatlakozásnak és elméleti számítás eredményeként jelzem a lehetséges költségeit és nyereségét a magyar csatlakozásnak. Bizonyítom hogy bár a mezőgazdaság a csatlakozási tárgyalások különösen fontos és "nehéz" területe lesz, a csatlakozás folyamatot alapjában nem gátolhatja.
5. Kimutattam, hogy az Európai Tanács döntése gyakorlatilag kizárta a régi tagállamok, tagjelöltek és új tagok közötti bármilyen átcsoportosítás lehetőségét. Ami annyit jelent, hogy az esetleg 2006 előtt csatlakozó KKE országok számára a meglévő kereteken túl egyelőre pótlólagos forrás bevonására nincs lehetőség. Az ilyen rögzítés kapcsán azonban felmerül az a jogos kérdés, vajon a különböző költségvetési sorokban szereplő allokált összegek elegendőek lesznek-e a teljes csatlakozási folyamatból adódó szükségletek fedezésére. Megállapítottam, hogy a jelenlegi költségvetési korlátok nem elegendőek a teljes jogú tagságból eredő költségek finanszírozására, ezért egy a költségvetési periódus lezárása előtti felülvizsgálatra kerülhet sor 2002 után – ennek lehetőségét az EU is elrejtette a dokumentumban.
6. Először ez a dolgozat vizsgálja összefüggéseiben az euró bevezetésének hatásait a térség mezőgazdaságára is. Az Európai Monetáris Unió folyamata agrárgazdasági vonatkozásainak részletes elemzése kapcsán megállapítottam, hogy egy minimum

ötéves átmeneti periódus alkalmazására kerülhet – ami történhet az agrimonetáris szabályozás speciális keleti kibővülési adaptálásán keresztül.

7. Az agráradaptáció szemszögéből vizsgálom a térség speciális agrárátalakulási folyamatának és a kialakult struktúra jellemzőit. Bemutatom a tagjelölt országok főbb mutatóit és komplex módon elemzem az EU által megoldandó problémákat a keleti kibővülés kontextusában. Az agráradaptáció vizsgálata kapcsán megállapítom, hogy két fő forgatókönyv lehetséges: csatlakozás átmeneti időszak alkalmazásával, vagy a KAP átvétele átmeneti periódus közbeiktatása nélkül (big bang scenárió). Megállapítom, hogy az azonnali átvétel előnyei valószínűsíthetőleg meghaladják a jelentkező hátrányokat és ezért választása, magyar oldalról mindenképpen előnyösebb.
8. A dolgozatban az áradaptáció hatáselemzése kiemelt hangsúlyt kap. Hibásak azok a félelmek, melyek szerint a belső piaci árak azonnal, minden termék esetében drasztikusan növekednek. A jelenlegi gyakorlat szerint az EU-n belül is léteznek regionálisan eltérő piaci árak, így a fokozott árnövekedés scenáriója valószínűbb. Bizonyítottam, hogy az Egységes Belső Piacon is léteznek alacsonyabb nominál és reálárak. Fontos annak felismerése, hogy az áradaptáció bizonyos termékek esetében már a csatlakozás előtt megkezdődik. Megállapítottam, hogy a – csatlakozás utáni – graduálisan növekvő jövedelemszint fogyasztók tekintetében a keresletet az alacsonyabbtól a magasabb hozzáadott értékű termékek felé irányítja. A versenyképesség kapcsán fontos felismerés az átmeneti időszak fontossága, a hazai iparág mintegy „inkubálása” okán az Egységes Belső Piac legerősebb versenytársai hatásaival szemben. Ezen időszak azonban nem lehet hosszú, hiszen konzerválhatja és versenyképtelenné teheti az átalakítás-érett agrárstruktúrát.
9. Megállapítottam, hogy az Agenda 2000 kapcsán megfogalmazott reformok és költségvetési keretek jó lehetőséget biztosítanak az EU mezőgazdasága számára a „liberálisabb” világpiac hatásaira való fokozatos felkészülésre, a KKE országok pedig folytathatják a meglévő komparatív előnyeik erősítését, az élelmiszeripari átstrukturálását az integráció kihívásának megfelelően.
10. A kutatás alapján véleményem szerint hazánk – és az első körbe tartozó országok – belépésére 2003-at követően van reális esély. Fontos felismerés, hogy a rendelkezésre álló időben megfelelő – a fenti tényezőknek megfelelő agrárcsatlakozási stratégiát alakítsunk ki. Ha a korábbi folyamatokat figyelmesen tanulmányozzuk, akkor a sikeres adaptáció kereteire felkészülhetünk és a tagságból származó előnyöket maximalizálhatjuk.

5. A TÉMAKÖRHÖZ KAPCSOLÓDÓ LEGFONTOSABB PUBLIKÁCIÓK

1. HALMAI ET AL: részvétel a munkacsoportban, szektoranalízis elvégzésében és a projektjelentés benyújtásában “Development of the System of Agricultural Support in the Light of the Accession to the European Union - sub-project No.: H9208-1-08-L003-ES08”, Budapest 1996.
2. HALMAI ET AL: részvétel a munkacsoportban, mennyiségi analízis elvégzésében és a projektjelentés benyújtásában “Some Macroeconomic Consequences of the Adaption of the Common Agricultural Policy for the Hungarian Agricultural Economy - sub-project No.: H9505-03-03-L032”, Budapest 1999.
3. HALMAI, P. - VELIKOVSKY, L.: New challenges of economic transition for the agriculture, rural aspects in the CEE countries. EAAE Follow-up Conference. 1996. október. BROCKMEIER, M. – FRANCOIS, J. F. – HERTEL, T. W. – SCHMITZ, P. M. (szerk.) Economic Transition and the Greening of Policies. Kiel: Wissenschaftsverlag Vauk, 1998. p. 257-267.
4. HALMAI, P. - VELIKOVSKY, L.: Macroeconomic Impact analysis of the possible adaption of the Hungarian Agricultural Economy (economic analysis) MTA-VKI Workshop „Measurement of Costs and Benefits of Accession to the European Union for Selected CEECs” 1998. április. Budapest (kézirat)
5. HALMAI, P. - VELIKOVSKY, L.: The Dilemmas and Alternatives for Agricultural Market Regulation in the Transition Countries., Poster and discussion paper on the Triannual Conference of International Association of Agricultural Economists, 1997. augusztus, Sacramento. PETERS, G. H. – VON BRAUN, J. (szerk.) Food Security, Diversification and Resource Management, Refocusing the Role of Agriculture? Oxford: Ashgate, 1999. p. 674-675.
6. HALMAI, P. - VELIKOVSKY, L.: New challenges of economic transition for the agriculture, rural aspects in the CEE countries (The Hungarian Case). Poster and discussion paper on the Triannual Conference of International Association of Agricultural Economists, 1997. augusztus, Sacramento. PETERS, G. H. – VON BRAUN, J. (szerk.) Food Security, Diversification and Resource Management, Refocusing the Role of Agriculture? Oxford: Ashgate, 1999. p. 675-676.
7. HALMAI, P. - VELIKOVSKY, L.: Chances and limits to International Trade Liberalisation in the turn of the Century. Invited paper on the Conference „Agri-environmental policies around the world: past trends and prospects”, AARES Annual Conference 2000, Sydney. 2000. január (Kiadvány várható megjelenése 2001. július)

8. HALMAI, P. - VELIKOVSKY, L.: Possibilities and Limits to the Liberalisation of International Agricultural Trade in the WTO Millenium Round. (Special Attention to the Transitory Economies) Invited paper session on the European Association of Agricultural Economists, 70th EAAE Seminar, Problems and Prospects of B. Agriculture in a Restructuring Environment, Thessaloniki, 2000. Június. (Kiadvány várható megjelenése 2001. szeptember)
9. HALMAI, P.: Az Európai Unió Agrárrendszere ?
10. SZÉKELY, CS. - VELIKOVSKY, L.: Economic and Structural Impact of Changing Intensity in the Agriculture. Country Report of Hungary. UN FAO – Gödöllő Joint Regional Workshop 1997. április. SZÉKELY, CS. – BUDAVARI, J. (szerk.) Economic and Structural of Changing (Higher or Lower) Intensity in Agriculture in Pursuance of the Goal of a Sustainable Agriculture. Róma-Gödöllő, 1997. p. 110-119.
11. VELIKOVSKY, L: Az EK szervezeti felépítése, működési mechanizmusa c. pályamunka és előadás, OTDK 1993, Keszthely, 1993. április.
12. VELIKOVSKY, L: Az EU Monetáris Rendszere (EMS) és az Európai Monetáris Unió c. pályamunka és előadás, OTDK 1995, Pécs 1995. április.
13. VELIKOVSKY, L: Az EU Monetáris Rendszere (EMS) és az Európai Monetáris Unió c. diplomamunka, Gödöllő 1995. június.
14. VELIKOVSKY, L: Az EU Monetáris Unió. V. Agrárökonómiai Napok, Gyöngyös. 1996. március. MAGDA, S. – SZABÓ, L. (szerk.) Gazdálkodás – Piaci Verseny a Mezőgazdaságban. GATE Gyöngyös, 1996. vol. 2. p. 841-844.
15. VELIKOVSKY, L: Bevezetés az Európai Unió tárgykörébe. GATE oktatási segédanyag, GATE Kereskedelmi és Vállalkozási Akadémia, Gödöllő. 1997. pp. 68.
16. VELIKOVSKY, L: A Római Szerződéstől az Európai Unióig. GATE egyetemi jegyzet, GATE Kereskedelmi és Vállalkozási Akadémia, Gödöllő. 1998. pp. 192.
17. VELIKOVSKY, L – HALMAI, P.: Impacts of the Adaption of the EU's CAP (Special Attention to the Case of Hungary). Invited paper on the Conference „Agri-environmental policies around the world: past trends and prospects”, AARES Annual Conference 2000, Sydney. 2000. január (Kiadvány várható megjelenése 2001. július)
18. HALMAI, P. - VELIKOVSKY, L.: Possibilities and Limits to the Liberalisation of International Agricultural Trade in the WTO Millenium Round. (Special Attention to the Transitory Economies) Invited paper session on the European Association of Agricultural Economists, 70th EAAE Seminar, Problems and Prospects of B. Agriculture in a Restructuring Environment, Thessaloniki, 2000. Június. (Kiadvány várható megjelenése 2001. szeptember)

19. VELIKOVSKY, L – HALMAI, P.: A Magyar Agrárgazdság EU-adaptációjának Alapvető Tényezői. 2001. TÓTH A., (szerk.) Magyarországi Vállalkozások és Intézmények Vállalkozási Kézikönyve. EU Stratégiák rovat. Budapest (Könyv várható megjelenése: 2001. április)